

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО – галузь матеріального права – система юрид. норм, якими встановлюються засади *крим. відповідальності*, визначаються види *злочинів* та *покарання* за їх вчинення, а також *ін. заходи крим.-правового характеру*. У сучасній юрид. науці поняття **К. п.** вживається у таких значеннях: галузь права, галузь зак-ва, *наука К. п.*, навч. дисципліна (предмет, що викладається в юрид. навч. закладах).

Норми К. п. регулюють сусп. відносини, що виникають із факту вчинення *сусп. небезпеч. діяння*, передбаченого крим. законом як злочин. Ці відносини є предметом прав. регулювання **К. п.**, з яким тісно пов'язаний і ним обумовлений метод **К. п.** Таким визнається імперативний метод (метод субординації), що притаманний публічним галузям права. Особливість цього методу у **К. п.** полягає в тому, що д-ва незалежно від інтересів і волі ін. суб'єктів соціал. буття визнає певне (обмежене) коло сусп. небезпеч. діянь злочинами і встановлює покарання та ін. заходи крим.-правового характеру, які застосовуються до осіб, що їх вчинили. Окрім імперативного методу регулювання сусп. відносин у **К. п.** обґрунтовано виокремлюють також ін. методи, як допоміжні – заохочувальний (його застосуванням зумовлена наявність у крим. зак-ві низки *заохочувальних норм*) і диспозитивний (метод координації); вони поєднуються з осн., імперативним методом.

Норми **К. п.** постають переважно як норми-заборони. Ними забороняється злочин. діяння (дія чи бездіяльність) під загрозою застосування до осіб, що їх вчинили, покарання чи ін. заходів крим.-правового характеру. Норми **К. п.** викладені і набувають юрид. закріплення у *КК України*.

У зак-ві різних д-в назва КК мовою оригіналу має специф. відображення. В основу його найменування в одних країнах (так само, як і в нашій д-ві) покладено назву злочину – зокрема, в Австралії (Criminal Code), Білорусі (Кримінальны кодэкс), Латвії (Krimināllikums), США (Federal criminal code and rules. Title 18. Crimes and criminal procedure – у

федеральному Зводі законів), Швеції (Brottsbalk). В ін. країнах назва відповідного закону є похідною від покарання – напр., у Болгарії (Наказателен кодекс), Естонії (Karistuseadustik) – Пенітенціарний кодекс, Німеччині, а також в Австрії (Strafgesetzbuch, StGB), Польщі (Kodeks karny, одночасно з останнім діє і Карний казначейський кодекс (Kodeks karny skarbowy), Росії (Уголовный кодекс), Чехії (Trestní zákoník). Аналогічний підхід спостерігається і щодо назви **К. п.**

Питання стосовно джерел **К. п.** у вітчизняній юрид. доктрині є дискусійним. І це при тому, що у переважній більшості країн світу, у тому числі 3х. Європи, одночасно з КК паралельно функціонують ін. закони, що містять окремі крим.-правові норми. Зак-во України про крим. відповідальність становить КК України (ч. 1 ст. 3 цього Кодексу).

Окрім цього, є підстави визнавати джерелами **К. п.** принаймні: Конституцію України; правові позиції КС України, викладені у прийнятих ним рішеннях, що належать до сфери **К. п.**; міжнар.-правові договори (певні норми цих договорів), згода на обов'язковість яких надана ВР України; закони України про крим. відповідальність, або крим. закони (поряд із КК України та ін. законами про крим. відповідальність, прийнятими після набрання чинності Кодексом та включеними до нього після набрання ними чинності. Зокрема, Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996; закони про амністію, які періодично приймаються ВР України; КК України 1960 – у частині поширення його юрид. сили на злочини, вчинені до 01.09.2001, за певних умов, передбачених чинним КК України); практика Європейського Суду з прав людини – у частині тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950, Протоколів до неї, а також стосовно оцінки змісту окремих крим.-правових заборон і приписів вітчизняного зак-ва; закони та ін. нормат.-прав. акти (зокрема, правила, положення, інструкції), що належать до т. з. регулятивних галузей права (під час застосування крим.-прав. норм з бланкетними *диспозиціями* – для

визначення особливостей ознак сусп. небезпеч. діяння, *предмета, сусп. небезпеч. наслідків, суб'єкта злочину* та ін. ознак складів злочинів).

Крим. зак-во має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і гр-нина, власності, громад. порядку та громад. безпеки, докiлля, конст. устрою України від злочин. посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК). Отже, **К. п.** виконує насамперед охоронну *функцію*. Низка норм **К. п.** спрямована на виконання регулятивної функції (напр., норми про *звільнення від крим. відповідальності чи покарання, про судимість*) або є заохочувальними (зокрема, норми про *необхідну оборону*, які виключають крим. відповідальність за умови правомірного захисту від злочин. посягання). **К. п.** притаманні також запобіжна і виховна функції.

Як система юрид. норм **К. п.** поділяється на Загал. та Особл. част., що органічно взаємопов'язані. У Загал. част. сформульовані правові приписи щодо завдань КК України, *підстави крим. відповідальності* (вчинення особою сусп. небезпеч. діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом); встановлено межі *чинності крим. закону у часі та просторі*; визначено поняття злочину, наведена *класифікація злочинів*, визначені *стадії вчинення злочину*; сформульовані положення щодо суб'єкта злочину; розкрито зміст *умислу і необережності* як форм *вини*; закріплено норми про *співучасть у злочині*, а також про *повторність, сукупність і рецидив злочинів*; передбачено обставини, *що виключають злочинність діяння* (необхідна оборона, *затримання особи, що вчинила злочин, крайня необхідність* тощо); наведені правові підстави та умови звільнення від крим. відповідальності; визначено покарання і його види, окреслені *загальні засади* і правила призначення *покарання*; сформульовано *обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання*; викладені положення про *звільнення від покарання та його відбування*, про судимість, а також передбачені спец. розділи «Інші заходи кримінально-правового характеру» і

«Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»; визначені особливості крим. відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особл. част. **К. п.** містить норми, що визначають конкр. сусп. небезпеч. діяння як злочини і встановлюють вид та міру покарання за їх вчинення. Так, у КК України передбачено відповідальність за злочини проти основ нац. безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти виб., труд. та ін. особистих прав і свобод людини і гр-нина, а також відповідальність за злочини проти власності, злочини у сфері госп. діяльності, злочини проти довкілля, громад. безпеки, безпеки в-ва, безпеки руху та експлуатації трансп., громад. порядку та моральності, а також «наркотичні» й ін. злочини проти здоров'я населення, за злочини у сфері охорони держ. таємниці, недоторканності держ. кордонів, забезпечення призову та мобілізації, за злочини проти авторитету органів держ. влади, органів місц. самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів, за «комп'ютерні» злочини і злочини у сфері служб. діяльності та профес. діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, за злочини проти правосуддя і військ. злочини, проти миру, безпеки людства та міжнар. правопорядку.

К. п. побудоване на певних *принципах*. До найбільш важливих спец. принципів **К. п.** належать: відповідальність лише за вчинення сусп. небезпеч. діяння, визначеного законом як злочин; відповідальність лише за наявності вини; особистий характер відповідальності; диференціація крим. відповідальності та індивідуалізація покарання.

Принцип відповідальності особи лише за вчинення сусп. небезпеч. діяння, визначеного законом як злочин, має давнє походження і дістав відображення ще в лат. формулі «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» («немає злочину, немає покарання без закону», тобто якщо воно не передбачено законом). У заг. формі це положення закріплено в Конституції України: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися

законом як правопорушення» (ч. 2 ст. 58). Зміст цього принципу розкриває КК України (ст. 2, ч. 3, 4 ст. 3).

На принципі відповідальності лише за наявності вини ґрунтується презумпція невинуватості, що в заг. вигляді має таку формулу: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Це положення відтворено в КК України (ч. 2 ст. 2). Крим. відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто та, що умисно чи з необережності вчинила передбачене крим. законом сусп. небезпеч. діяння. У ст. 23 КК України визначено, що виною є псих. ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Невинно заподіяна шкода, незалежно від її тяжкості, не є злочин. наслідком певного діяння, а тому виключає крим. відповідальність особи. **К. п.** України заперечує об'єктивне ставлення у вину, тобто відповідальність за наслідки діяння без встановлення вини. Навпаки, згідно з чинним законом, крим. відповідальність особи ґрунтується на суб'єктивному ставленні у вину – умові правильної оцінки людської поведінки взагалі і злочин. зокрема.

Принцип особистої відповідальності є похідним від положення, сформульованого в Осн. Законі України: «Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ч. 2 ст. 61). Цей принцип полягає в тому, що лише фіз. особа, яка вчинила злочин, може нести за нього крим. відповідальність і підлягати покаранню. Крим. відповідальність можлива тільки за власні дії (бездіяльність). Нікого (у т. ч. близьких чи родичів) не може бути притягнуто до крим. відповідальності за злочин, вчинений ін. особою. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фіз. осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може

наставати крим. відповідальність. **К. п.** України виключає крим. відповідальність юрид. осіб.

Диференціація крим. відповідальності та індивідуалізація покарання полягає у визначенні міри відповідальності та домірності покарання, виходячи з конкр. обставин вчинення злочину і з урахуванням особи винного. Крим. відповідальність і покарання мають бути максимально конкретизовані та індивідуалізовані. Це означає, що вчинення більш тяжкого злочину тягне за собою суворішу відповідальність. І навпаки, при вчиненні злочинів, які не є тяжкими, крим. відповідальність пом'якшується, призначається менш суворе покарання, а іноді особа звільняється від крим. відповідальності чи від покарання. Можливість урахувати у межах закону різні обставини, що стосуються як вчиненого злочину, так і характеристики винного, передбачена нормами Загал. і Особл. част. КК України (напр., норми про: класифікацію злочинів, стадії вчинення злочину, призначення покарання). *Санкції* крим.-правових норм передбачають покарання у певних межах і переважно містять не один, а кілька видів покарання.

Лит.: Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : у 2 т. – К. 2011; Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. І. Навроцького. – К., 2013; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; 5-те вид., переробл. і допов. – Х., 2015; Панов М. І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України» : лекція. – К. 2015; Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / за заг. ред. Ю. В. Бауліна. – К., 2015.

А. А. Музика